

Een monument of zonde van de bomen?

Een nieuwe editie van Van Dale

JORIEN MARCUS

Illustratie: Josje van Koppen

Ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de grote Van Dale komt er op 22 maart een nieuwe editie uit, de zestiende inmiddels. Deze jubileumeditie omvat drie vuistdikke delen met daarin ook duizenden woorden die erbij kwamen sinds 2015, toen de vorige editie verscheen. Maar wie gebruikt er eigenlijk nog een papieren woordenboek?

“Als ik een woord niet ken, vraag ik het aan Siri of ik google het”, zegt 6-vwo-leerling Joris. “En als ik een boek op mijn e-reader lees, tik ik een onbekend

Binnenkort verschijnt er een nieuwe editie van Van Dale. Maar is een papieren woordenboek nog wel van deze tijd?

woord aan waarna de betekenis in beeld verschijnt.”

Hij verwoordt de mening van veel jongeren, zo leert een kleine inventarisatie op internet, bij middelbare scholen en binnen het eigen netwerk: waarom zou je de moeite nemen een papieren woordenboek te pakken en het alfabet langs te lopen om het juiste woord te vinden als je de betekenis binnen een paar tellen op je telefoon of laptop kunt lezen? Joris: “Bovendien gebruik je zo’n papieren woordenboek niet supervaak, maar er wordt wel een boom voor omgehakt. Dat is toch een beetje zonde.” Toch kent het papieren woordenboek volgens

hem ook voordelen. “De afbakening van een woordenboek is fijn om de juiste betekenis van een woord te achterhalen. Op internet staan veel synoniemen, waardoor je lang kunt blijven doorklikken omdat je niet precies weet wat er in welke context precies wordt bedoeld met een woord.”

NIEUWSGIERIGHEID

Docent Nederlands Marjolein Wapenaar geeft haar vmbo-leerlingen in de onderbouw standaard een lesje woordenboekgebruik voor het geval leerlingen geen computer of telefoon mogen of kunnen gebruiken, maar wel een papieren woordenboek tot hun beschikking hebben. Bijvoorbeeld bij het eindexamen. “Ik leg uit dat je de juiste betekenis moet kiezen als er meerdere betekenissen worden gegeven, dat ook de figuurlijke betekenis van spreekwoorden en gezegden in het woordenboek staat, dat je altijd moet zoeken bij de kortste vorm van een woord, op hele werkwoorden en niet op voltooid deelwoorden.”

Voor de generatie die gewend is om woorden op internet op te zoeken, is dat geen overbodige luxe, zo blijkt.

“Leerlingen die een woordenboek in de hand hebben, zoeken vaak toch ook nog wat andere woorden op.”

Op de vraag waar je zoekt als je de betekenis van het voltooid deelwoord *geëxecuteerd* wilt vinden, antwoorden meerdere jongeren dat ze bij de *g* zouden zoeken. Dat werkt wel op internet, maar niet op papier. En het woordenboek heeft nog een voordeel boven een google-actie, vindt Wapenaar: “Het wakkert de nieuwsgierigheid aan. Leerlingen die een woordenboek in de hand hebben, zoeken vaak toch ook nog wat andere woorden op.”

Maar het papieren woordenboek Nederlands is geen standaarduitrusting meer in het klaslokaal, waar lesboeken steeds vaker plaatsmaken voor digitale leermiddelen op laptops en tablets met internetverbinding. Geen probleem, vindt docent Nederlands Bert Mollema, die bij gebrek aan een vast lokaal zelf ook geen woordenboeken in de klas heeft. “Er zijn meerdere wegen die naar Rome leiden. Je hebt niet per se een papieren woordenboek nodig om een betekenis te achterhalen. Je kunt het prima aan iemand vragen of opzoeken op internet.” Wel hamert hij er bij zijn leerlingen op kritisch te kijken naar de betrouwbaarheid van de bron. “Daarom verwijst ik mijn leerlingen die digitaal zoeken meestal naar Vandale.nl.”

GENDERNEUTRALE X

Vandale.nl is de gratis digitale, uitgekledede versie van de grote Van Dale, met ook veel vertaalwoordenboeken. De database ervan wordt, samen met de grote Van Dale Online en de speciale scholierenversie, continu bijgehouden. Jaarlijks komen daarin ongeveer duizend nieuwe woorden. De betaalde versies bevatten zo’n kwart miljoen trefwoorden. Waarom dan toch de keuze om in

deze tijd nog papieren woordenboeken uit te geven? “De belangrijkste overweging voor een nieuwe editie is dat de taal zich ontwikkelt”, zegt uitgever Jaap Parqui. “In de nieuwe editie staat bijvoorbeeld bij een groot aantal woorden dat naar personen verwijst, zoals *minister*, naast de *m* en de *v* ook de genderneutrale *x*. Daardoor weet je met welk persoonlijk voornaamwoord je naar die woorden kunt verwijzen. In het geval van de *x* is dat bijvoorbeeld *hen*, *hun* of *die*. We volgen met het woordenboek de taal, en we zagen dat dit steeds normaler begint te worden.”

Nieuwe taalontwikkelingen en aanpassingen in omschrijvingen worden vanzelfsprekend in de online versies verwerkt. Toch is er ook nog altijd veel vraag naar papieren woordenboeken, zegt Parqui. “Er zijn bijvoorbeeld docenten die vanuit didactisch oogpunt liever een papieren woordenboek gebruiken. Omdat je het fysiek in je hand houdt en moeite doet om iets op te zoeken, onderhoud je het beter. Online vind je weer sneller wat je zoekt en kun je bijvoorbeeld ook de uitspraak beluisteren. De voorkeur verschilt per docent en hangt niet per se van leeftijd af.”

ALFABETISCH DENKEN

Wat wél van leeftijd lijkt af te hangen, is het vermogen om snel alfabetisch te denken. Dat is bij jongeren een stuk minder goed ontwikkeld, doordat ze geen of minder gebruikmaken van telefoonboeken, atlanten en papieren woordenboeken. Het is de reden dat Van Dale al jaren bij veel schoolwoordenboeken het alfabet op iedere pagina afdruckt. Volgens Parqui is alfabetisch denken op zich niet noodzakelijk. “Ik vind het belangrijker om inzicht te bieden in hoe een woord werkt. De structuur van een woordenboek helpt om te begrijpen dat een woord meerdere betekenissen heeft. Dat *roos* kan staan voor een bloem, een struik, schilfers op je hoofd of het doel in een dartboard. En dat de ene betekenis een ander meervoud kan opleveren dan de andere. Het meervoud van *been* kan bijvoorbeeld *benen* of *beenderen* zijn, afhankelijk van of je het lichaamsdeel of botten bedoelt. Dit geeft inzicht in hoe taal werkt. Het scherpt je denken. Wat me zelf nog altijd fascineert: alles wat je kunt uitdrukken, zit in die drie boeken. Dat geeft je het gevoel dat de wereld netjes geordend is. Dat is heel lekker.”

TAALVERHALEN

Naast betekenissen staan in de grote Van Dale onder meer werkwoordvervoegingen (*stofzuigen - stofzuigde - gestofzuigd*), klemtonen (*catalogus*), uitspraakinformatie in fonetisch schrift (*chip /tʃɪp/*), meervoudsvormen (*lexicon - lexica*), betekenisverwante woorden (*oedeem - waterzucht*), tegengestelde woorden (*sympathie - antipathie*) en afleidingen (*echt - echtheid*). Aan de vormgever de uitdagende taak om de lezer snel de weg te laten vinden. “De keuze voor de typografie is daarbij heel belangrijk”, zegt Parqui. “De structuur met betekenisnummers is een heel belangrijk frame van de uitleg. ▶

150 jaar Van Dale

Stadsarchivaris en hoofdonderwijzer Johan Hendrik van Dale (1828-1872) kreeg in 1867 van uitgever D.A. Thieme het verzoek om het *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* te bewerken. Toen Van Dale in 1872 overleed – 150 jaar geleden dus – was hij tot de y gekomen. Zijn assistent Jan Manhave voltooide de eerste druk twee jaar later.

Je moet makkelijk met je oog van de ene betekenis naar de andere kunnen springen. Tegelijkertijd wil je dat de bladzijde rustig aandoet.”

Typografisch ontwerper Bram de Does ontwikkelde het lettertype Lexicon speciaal voor de grote Van Dale van 1992. Het belangrijkste waarop hij lette, was de optimale leesbaarheid van de kleine letters. Daarvoor ontwierp De Does letters met een combinatie van korte stokken en staarten: de naar boven en naar beneden uitstekende delen van de letter, zoals bij de *k* en de *g*. De Lexicon is ook het lettertype dat *NRC Handelsblad* gebruikte van 2001 tot 2013.

“Het papieren woordenboek kan nog jaren mee. De radio bestaat ook nog steeds.”

Om definities te verduidelijken, zijn er in de vorige editie van de grote Van Dale, uit 2015, vijfhonderd illustraties opgenomen, die ook weer in de jubileumeditie voorkomen. Nieuw zijn de 150 taalverhalen over 150 jaar taalgeschiedenis. De redactie geeft daarmee een inkijkje in het maken van de grote Van Dale door de jaren heen.

STATUSSYMBOOL

Voor de oudere doelgroep, op wie de grote Van Dale volgens Parqui vooral gericht is, is het opzoeken van definities niet de enige reden om het woordenboek aan te schaffen. Ook zij doen dat regelmatig online. Enkele lezers die via *Onze Taal* intekenden voor de jubileumeditie, kopen deze uit liefde voor het (woorden)boek, uit gewoonte of om de verzameling voorgaande edities aan te vullen. “Het hele rijtje Van Dale staat aan de rechterkant van mijn bureau. Het is ook wel een beetje een statussymbool”, zegt een van de kopers. “Het digitale woordenboek zoekt echt beter”, reageert een ander. “Een van de belangrijkste redenen om de nieuwe papieren editie te kopen is omdat taal voortdurend in beweging is; tegelijk denk ik dat scholieren, studenten en anderstaligen die Nederlands leren er baat bij hebben dat er een standaardwerk is waarin de betekenis en regels zijn vastgelegd.”

Hoewel de verkoop van de grote Van Dale iets daalt, en het gebruik online groeit, ziet uitgever Parqui de toekomst met vertrouwen tegemoet. “We zeiden tien jaar geleden al: het papieren woordenboek loopt af, maar het gaat heel langzaam. Het kan echt nog jaren mee. De radio bestaat immers ook nog steeds.”

Vierdejaars vmbo-leerling Imme ziet de papieren versie wél als een aflopende zaak. “Voor oudere mensen, zoals mijn oma, is een papieren woordenboek wel handig. Maar over een jaar of tien is het vooral papierverspilling. Dan zoekt mijn moeder ook alleen nog maar woorden op internet op.”

YPE

fotostrips.nl